

УДК 378 : 37.011.31

С. М. Хатунцева

САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

© Хатунцева С. М., 2016
<http://orcid.org/0000-0002-4377-6058>

У статті проаналізовано науково-теоретичне підґрунтя проблеми самовдосконалення майбутнього вчителя. Досліджено сутність самовдосконалення як чинника розвитку професіоналізму майбутніх учителів. Обґрунтовано, що успішна підготовка педагога відбувається за умови врахування зовнішніх та внутрішніх чинників професійного зростання.

Ключові слова: самовдосконалення, саморозвиток, професійне самовдосконалення, професіоналізм, майбутній учитель.

Хатунцева С. Н. Самовершенствование как фактор развития профессионализма будущих учителей.

В статье проанализированы научно-теоретические основы проблемы самосовершенствования будущего учителя. Исследована сущность самосовершенствования как фактора развития профессионализма будущих учителей. Обосновано, что успешная подготовка педагога происходит при условии учета внешних и внутренних факторов профессионального роста.

Ключевые слова: самосовершенствование, саморазвитие, профессиональносамосовершенствование, профессионализм, будущий учитель.

Khatuntseva S. M. Self-improvement as a factor of future teachers' professional development.

The article analyzes the scientific and theoretical basis of the problem of future teachers' self-improvement. The essence of self-improvement as a factor of future teachers' professional development has been studied. It has been proved that a successful teacher's training is provided on conditions that external and internal factors of professional growth are taken into account. Future teachers' professionalism depends on their readiness to self-improvement.

The purpose of the article is to study the nature of future teachers' self-improvement as a factor of the development of his professionalism.

It has been found out that for successful self-improvement of a personality it is necessary to realize the importance of this process for the life of an individual, to define the aim and make the plan and be ready for self-development. The process of a future teacher's self-improvement involves the formation of conscious attitude to his or her capabilities in comparison with some ideal and identification of gaps in

activities; the ability to overcome educational barriers; the ability to develop personal and professional skills; the formation of the need for self-improvement.

The necessary condition for the formation of the need for self-improvement is the formation of a dominant which serves as a mechanism of self-improvement and provides the certain direction for the behavior. As self-improvement should be constant in nature, this mechanism (dominant motivational activity) is important in the formation of readiness for self-improvement because it provides a systematic process and intentionality of the person's behavior. For formation of readiness for self-improvement it is necessary to take into account the external conditions of professional growth (enabling personalized environment, appropriate pedagogical support) and internal conditions (individual characteristics of a student, encouragement of students to professional self-improvement, motivation of professional interest, formation of needs for professional self-improvement, aspiration for self-improvement, building of professional way, a plan for professional growth, self-motivation).

Key words: *self-improvement, self-development, professional self-improvement, professionalism, future teacher.*

Постановка проблеми. Сучасна школа потребує висококваліфікованого вчителя, який би володів психолого-педагогічною теорією, новітніми технологіями навчання, творчо підходив до виконання професійних обов'язків, був би готовий до самооновлення. Особистісно центрована спрямованість освітнього процесу вимагає створення умов для актуалізації потенційних ресурсів студента, оновлення положень, програм підготовки майбутніх учителів. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю фахівцем самостійно поповнювати знання в процесі професійної діяльності, розвивати власний творчий потенціал та учнів, прагнути до самовдосконалення та самореалізації. В умовах стрімкого зростання та оновлення інформації вчитель має бути готовим адекватно сприймати нові факти, поняття, події, усвідомлювати та перероблювати їх, приймати відповідні міри. Однією з ознак "ідеального вчителя" є готовність фахівця до самовдосконалення і після закінчення вищого навчального закладу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Педагогами, психологами, філософами напрацьовано багатий матеріал, щодо оновлення змісту освіти (К. Абульханова-Славська, Б. Братусь, С. Братченко, В. Гриньова, О. Ігнатюк, Г. Коджаспірова, Н. Кузьміна, А. Маркова, О. Сухомлинська, Л. Рувинський, В. Серіков, В. Сластьонін). Науковцями вивчено різні аспекти активізації самовдосконалення особистості: сприяння розвитку Людини в людині

(Л. Батліна), знання про людину як біологічну, соціальну, духовну істоту (О. Єрахторіна), психолого-педагогічні умови активізації самовдосконалення особистості (Т. Яблонська). Р. Гуревич, І. Донцов, А. Коломієць наголошують на важливості мотиваційних чинників та морального аспекту у неперервній освіті педагога. Професійне самовдосконалення є предметом вивчення І. Зязюна, Л. Сущенко, І. Шаповалової, які доводять, що ознаками цього процесу є елітарність, інтелігентність, продуктивність інтелектуальної діяльності. Проблему професійного самовдосконалення майбутнього вчителя шляхом розвитку його здібностей розкрито в працях О. Антонової. Т. Лесіна присвятила своє дисертаційне дослідження вивченню педагогічного забезпечення самовдосконалення особистості вчителя у процесі позанавчальної діяльності. Психологічну складову професіоналізму розкрито в працях С. Дружилова, Є. Клімова, А. Маркової. Професіоналізм педагога як сукупність взаємопов'язаних компонентів (загально-культурний, психолого-педагогічний, предметно-технологічний блоки), що відображають певну освітню систему розглядають В. Вакуленко, І. Проданов, Ю. Піжук, Т. Сущенко. Учені зазначають, що професіоналізм педагога визначають за рівнем загальної культури, психолого-педагогічної компетентності, володіння предметом, здібностей до цілепокладання, педагогічної рефлексії, здійснення інноваційної діяльності, розвитку особистісних якостей, сформованої готовності до саморозвитку та самовиховання. Аналіз досліджень з даної теми засвідчив, що проблема самовдосконалення розглядається з позицій самоосвітньої діяльності (К. Ушинський), цілеспрямованого професійного саморозвитку (В. Маралов, В. Серіков, І. Чеснокова), формування потреби у професійному самовихованні (І. Шиманович), професійного становлення особистості (О. Борисова, В. Орлов). У наукових розвідках В. Тертичної самовдосконалення представлено як “процес розгортання людського в людині”, як явище, що передбачає цілісний розвиток всіх сфер особистості.

Отже, проблема підготовки майбутнього вчителя до самовдосконалення назрілою. Вивчення науково-педагогічних джерел з питань підготовки фахівця дозволяє констатувати, що в науці створено значне теоретико-методологічне підґрунтя, що створює передумови для аналізу, синтезу, індукції, дедукції процесу самовдосконалення майбутнього вчителя. Однак проблема розуміння об'єктивних зв'язків між процесами самовдосконалення та цілеспрямованим

розвитком професійної майстерності майбутніх учителів залишається недостатньо вивченою. Зазначена проблема залишається вельми актуальною для сучасної вищої освіти й вимагає нових наукових розвідок щодо розкриття проблеми професійного самовдосконалення майбутнього педагога як чинника розвитку професіоналізму педагога.

Мета статті полягає у розкритті сутності самовдосконалення майбутнього вчителя як чинника розвитку його професіоналізму.

Завдання статті: на основі вивчення наукової літератури здійснити аналіз сучасного науково-теоретичного підґрунтя проблеми самовдосконалення майбутнього вчителя; схарактеризувати сутність самовдосконалення як чинника розвитку професіоналізму майбутніх учителів.

Основний матеріал і результати дослідження. Одним із головних завдань вищої школи є перетворення особистості студента в учителя-професіонала. На думку дослідників, під час підготовки майбутніх фахівців, необхідно додержуватися гуманізації навчального процесу, інтеграції, професійної спрямованості, естетизації. Це можливо за умови врахування запитів суспільства, інтересів і здібностей кожного студента, підвищення ефективності педагогічного процесу (використання міжпредметних зв'язків, аналізу програм, проведення емоційно забарвлених занять, наведення цікавих історичних фактів, демонстрації наочності, застосування мультимедійних технологій). Вивчаючи професійну підготовку педагога Р. Гуревич, А. Коломієць наголошують на значній ролі у цьому процесі спрямованості студента на неперервний професійний розвиток, розкриття внутрішнього потенціалу, творчості, самовдосконалення [3, с. 80–81]. Таким чином, професіоналізм майбутнього вчителя залежить від його готовності до позитивних самозмін, до самовдосконалення.

Схарактеризуємо сутнісні риси самовдосконалення. Науковці розглядають самовдосконалення особистості як процес руху на основі внутрішніх прагнень індивіда до вищих рівнів особистісного розвитку. Підґрунтям такого розвитку є ціннісні орієнтації та ідеали. Вчені виокремлюють сутнісні ознаки самовдосконалення: моральність, ціннісно-гуманістичний характер, спрямованість на цілісність особистості, відкритість, безкінечність, безперервність. Психологи та педагоги звертають увагу на зміст самовдосконалення, мотиви цього феномену, методи роботи особистості над

собою в процесі професійної діяльності. Дослідники наголошують, що процес самовдосконалення пов'язаний з усвідомленням особистісного ідеалу й відповідним формуванням “ідеального Я”. Тобто, самопізнання, самосвідомість, мотиви активізують особистість та спонукають до самозмін.

Вивчаючи самовдосконалення, вчені вказують на такі складові цього процесу: самопізнання, самопроекування, самовиховання, самоосвіту, самоактуалізацію. Дослідники переконують, що самовдосконалення починається з усвідомлення індивідом власної недосконалості, прагнення усунути її, тобто з самопізнання і формування “Я реального” та “Я ідеального”. Для ініціювання процесу самовдосконалення необхідні: розвинена здатність до рефлексії, сформовані уміння самоспостереження, які виступають внутрішньоособистісними умовами цього феномену. Також для успішного самовдосконалення необхідним є: по-перше, усвідомлення суб'єктом цілей, завдань і можливостей саморозвитку; по-друге, розроблений комплекс дій (програми самовдосконалення) [10]. Т. Яблонська наголошує, що самовдосконалення є вищою формою усвідомленого саморозвитку особистості, що полягає у постійній внутрішній роботі над собою з наміром довести свій розвиток до певної мети відповідно до загальнолюдських духовних цінностей [10]. І. Донцов, С. Дружилов пов'язують самовдосконалення з саморозвитком, що пропущений крізь свідомість суб'єкта.

Таким чином, ключовою ознакою самовдосконалення особистості є її свідомий саморух до досконалості через саморозвиток.

Оскільки людина – істота соціальна, залучена до певної діяльності в суспільстві, доречно говорити про професійне самовдосконалення. О.С. Прокопова слушно зауважує, що професійне самовдосконалення є свідомою професійною діяльністю учителя в системі його неперервної педагогічної освіти, яка спрямована на підвищення фахового рівня, професійну самореалізацію, подальший розвиток професійно значущих якостей. Дослідниця зауважує, що цей феномен підвищує ефективність навчально-виховної роботи в школі відповідно як до інтересів, потреб і можливостей тих хто навчається, так і до вимог суспільства щодо соціалізації, особистісного і професійного розвитку людини [6]. Це доводить, що самовдосконалення пов'язано з особистісним зростанням спеціаліста. Як відомо, особистісне зростання передбачає послідовне задоволення “вищих” потреб на підставі досягнутих базових. Тобто враховуються не поодинокі досягнення, а сукупність

характеристик, що відображають відносини зі світом та самим собою, стрижнем яких є установка, що кращий вибір у житті завжди знаходиться всередині нас (А. Маслоу) [5]. Особистісне зростання відбувається завдяки прагненню ставати дедалі компетентнішим у відповідності до біологічних можливостей організму (К. Роджерс) [7]. При цьому мають відбуватися якісні зміни індивідуального прогнозованого розвитку. Рушійною силою самовдосконалення, на переконання К. Роджерса, є поєднання реального та ідеального “Я”, що активізує зростання й розвиток особистості. Поєднання “Я –реального” і “Я – ідеального” є внутрішнім стимулом самовдосконалення особистості, що сприяє самореалізації [7]. О. Антонова визначає самовдосконалення як свідому роботу майбутнього вчителя з розвитку своєї особистості як професіоналу, що передбачає адаптацію власних індивідуально-неповторних особливостей до вимог педагогічної діяльності, постійне підвищення професійної компетентності і розвиток соціально-моральних якостей [1]. Отже, для успішного самовдосконалення особистості необхідно усвідомити значення цього процесу для життєдіяльності особистості, визначити мету, скласти план реалізації наміченого у відповідності до своїх індивідуальних особливостей, бути готовим до саморозвитку.

Розглядаючи самовдосконалення як діяльність, учені в її структурі виокремлюють такі компоненти: цілі, завдання, принципи, форми, методи, засоби і результат. Крім того, вони наголошують на важливості наявності ідеалу для формування уявлення про найвищу досконалість, що визначає поведінку, характер діяльності особистості [1]. До методів самовдосконалення відносять: самоспостереження, самоаналіз, самодослідження як елементи самопізнання та самооцінку; самостимулювання (самозаохочення, самокритика); самопрограмування; самовплив (самоінструкція, самозаохочення, самоконтроль, самозвіт, самонавіювання, само наказ, само підпорядкування, самопримус). О. Антонова зауважує, що реалізація методів на практиці відбувається завдяки використанню певних прийомів: спрямованих на використання інтелекту (певні правила, особисті девізи, самонагадування); що ґрунтуються на почуттях (самохвалення, самозаохочення, самокритика, самопокарання); що використовують вольові зусилля (самообіцянка, самозобов’язання, намір, самопідбадьорювання, самозаборона). Результатом самовдосконалення є якісні зміни особистості, що мають прояв у здатності

володіти своєю емоційно-вольовою сферою, підтримці гарного, бадьорого настрою, виконанні особистих правил [1].

Враховуючи вище згадане, доцільно звернутися до проблеми педагогічного забезпечення самовдосконалення майбутнього фахівця. Так, Т. Лесіна звертає увагу на педагогічне забезпечення самовдосконалення особистості майбутнього вчителя в процесі позанавчальної діяльності. Дослідниця підкреслює, що найбільш ефективно педагогічне забезпечення самовдосконалення особистості вчителя відбувається за умови: по-перше, підсилення ролі позанавчальної діяльності в професійній підготовці студентів; по-друге, здійснення студентами систематичної креативної і рефлексивної діяльності. При цьому, студент свідомо формує цілі самовдосконалення й творчо досягає їх [4].

Педагогічний процес має зовнішню складову (виховний вплив, педагогічна організація, педагогічний супровід, педагогічне забезпечення) та внутрішню (якісні зміни особистості в результаті психічної діяльності того, хто вчиться). Якісні зміни не можливі без внутрішньо-особистісних перебудов, яким передують сприйняття, переробка та засвоєння особистістю зовнішніх впливів з перетворенням їх у власні якості.

Аналізуючи наукові доробки вчених, можна стверджувати, що більшість науковців звертають увагу на важливість здібностей особистості, розвитку особистісних якостей для процесу самовдосконалення. Так, І. Шаповалова стверджує, що самовдосконалення це – “процес індивідуального управління розвитком власних якостей та здібностей особистості з метою досягнення більш високих показників професійної діяльності (акме)” [9, с. 62]. Тому процес самовдосконалення вчителя передбачає формування усвідомленого ставлення до своїх можливостей у порівнянні з певним ідеалом та виявлення недоліків, прогалин у діяльності; здатність до подолання психічних, педагогічних, фізичних бар’єрів; формування потреби у самовдосконаленні; осмислення необхідності особистого внеску у життя суспільства; здатність до розвитку особистісно-професійних якостей. Під час навчання у вищому навчальному закладі на шляху до самовдосконалення майбутнього вчителя, виникають педагогічні бар’єри, що обумовлені індивідуальними особливостями студентів (внутрішні чинники) та особливостями професійної підготовки (зовнішні чинники). Враховуючи бінарну сутність педагогічних бар’єрів, їх розвивальний

характер (І. Глазкова), останні вважаємо чинником процесу пізнання та рушійною силою процесу самовдосконалення майбутнього вчителя.

Аналіз педагогічної літератури свідчить, що самовдосконалення розглядається як процес формування особистості, яка орієнтується на високі професійні досягнення, на акме; а також “як процес індивідуального управління розвитком власних якостей та здібностей особистості з метою досягнення більш високих показників професійної діяльності (акме)” [9, с. 25]. При цьому, І. Шаповалова тлумачить професійне самовдосконалення як “процес усвідомленого, перманентного формування особистості, спрямованого на високі професійні досягнення за рахунок постійного руху вперед до досконалості, що реалізується шляхом самомотивації, планування, організації та самоконтролю” [9, с. 24]. Отже, особистісне зростання майбутнього вчителя передбачає вироблення певної стратегії життя, що поєднує індивідуальність студента з умовами життя та праці. Життєва стратегія визначає пріоритети особистості та враховує професійні обставини відповідно до вимог суспільства.

Уважаємо, що важливою складовою процесу самовдосконалення є наявність у індивіда потреби у самовдосконаленні. Це доводять у своїх працях Л. Сущенко, І. Шиманович, Т. Яблонська та інші. Дослідники підкреслюють роль індивіда, внутрішню детермінованість процесу самовдосконалення, що вказує на зв'язки самовдосконалення з саморозвитком людини. Також на якісні зміни особистості педагога в процесі самовдосконалення вказує Л. Сущенко, яка наголошує, що самовдосконалення є внутрішнім процесом якісних самозмін, що відбувається за рахунок усвідомлення особистістю необхідності самовдосконалення [8, с. 6]. Тобто, необхідною умовою самовдосконалення є якісні перетворення у вигляді формування потреби у цьому процесі. Також, дослідниця вказує на необхідність самоаналізу, власних роздумів, педагогічної рефлексії, що забезпечать мотиваційний, цілеспрямований і добре організований саморух до найкращого в собі [8, с. 6].

Характеристиками особистості з актуалізованою потребою у самовдосконаленні є спрямованість індивіда на гуманістичні цінності, зв'язок мотивів роботи над собою з духовним ядром, стійкість цільового компонента самовдосконалення (з утворенням домінанти життєдіяльності), сформованими вміннями, що необхідні для самовдосконалення, творчою компонентою [10]. Отже, процес самовдосконалення передбачає наявність у особистості потреби

у ньому. Необхідною умовою формування потреби у самовдосконаленні є утворення домінанти, яка виступає механізмом самовдосконалення та надає поведінці певної спрямованості. Оскільки самовдосконалення має носити постійний характер, цей механізм (домінуюча мотиваційна активність) є важливим у формуванні готовності до самовдосконалення тому, що забезпечує системність цього процесу, цілеспрямованість поведінки особистості та сприяє ресурсному зростанню за оптимальних умов. Крім того, домінанта полягає в основі уваги, мислення, сприяє утворенню переконань, визначає спрямованість світосприйняття, інтегруючи відчуття.

Проблему самовдосконалення майбутнього вчителя, тісно пов'язана з проблемою “професіоналізма”. Вивчаючи сутність останнього, О. Бодальов визначає його як суб'єкт діяльності, який володіє такими характеристиками як розум, воля, почуття, тобто такими психічними властивостями, які складають сталу структуру, сприяють здійсненню на високому рівні продуктивності виконувати ту діяльність, у якій він зарекомендував себе як хороший фахівець [2, с. 74]. І. Шаповалова описує професіоналізм як “найвищий рівень педагогічної майстерності, якого особистість досягає шляхом свідомого освоєння професії, компетентного виконання функціональних обов'язків і перманентного оновлення фахових знань” [9, с. 32]. Авторка зауважує, що професіоналізм педагога передбачає наявність у нього ерудиції, майстерності, новаторства, співробітництва, засвоєння акмеологічних технологій переходу на наступний рівень професіоналізму та зрілості. Підвищенню професіоналізму сприяють такі акмеологічні фактори: висока мотивація, потреба в досягненнях, високі особистісно-професійні стандарти, прагнення до саморегуляції, високий рівень професійного сприйняття, мислення [9, с. 33].

Професіоналізм учителя передбачає ефективне виконання професійної діяльності при взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу, що можливе за умови розвитку професійно значущих якостей особистості педагога. Тобто, для здійснення професійної діяльності необхідно звернути увагу на сукупність психічних якостей, індивідуальних особливостей та властивостей майбутнього фахівця під час професійної підготовки у вищому навчальному закладі, їх динаміку.

Отже, професіоналізм можна розглядати як: “взірець”, “ідеал”; більш високий рівень знань, умінь, навичок; усвідомлену організацію власної

діяльності, відповідальність за продуктивність своєї роботи; виявлення і розвиток своїх особистісних можливостей, властивість особистості виконувати професійну діяльність на високому рівні, компетентність самовдосконалення.

Висновки. Таким чином самовдосконалення є чинником розвитку професіоналізму вчителя. Вивчаючи досвід науковців, можна констатувати, що професіоналом вважають такого фахівця, який би був не тільки підготовлений до виконання завдань педагогічної діяльності, але й був готовий до постійного усвідомленого оновлення знань, покращення умінь, навичок, володів власною емоційною сферою, творчо мислив, розвивав особистісно-професійні якості, власні потенції та здібності учнів, прагнув до самовдосконалення.

Для успішної підготовки майбутнього педагога, формування готовності до самовдосконалення, необхідно враховувати зовнішні умови професійного зростання (сприятливе індивідуалізоване середовище, належний педагогічний супровід) та внутрішні (індивідуальні особливості студента, заохочення студента до професійного самовдосконалення, підживлення фахового інтересу, формування потреби у професійному самовдосконаленні, прагнення до самовдосконалення, побудова професійного шляху, складання плану професійного зростання, мотивація самореалізації). Перспективи подальших розвідок цієї теми вбачаємо в дослідженні проблеми підготовки майбутнього вчителя до самовдосконалення в процесі індивідуалізації професійної підготовки.

Література

1. Антонова О. Є. Професійне самовдосконалення майбутнього вчителя шляхом розвитку його здібностей та обдарувань // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – Київ–Вінниця, 2014. – Вип. 81. – С. 8–13.

2. Бодалев А. А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения / Алексей Александрович Бодалев. – М. :Флинта:Наука, 1998. – 168с.

3. Гуревич Р. Неперервна освіта педагога : мотиваційні чинники / Р.Гуревич, А.Коломієць// Професійна освіта: педагогіка і психологія: польсько-

український журнал / за ред. : Т. Левовацького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало. –Ченстохова – Київ : АJD, 2003. – IV. – С. 75–84.

4. Лесина Т. В. Педагогическое обеспечение самосовершенствования личности будущего учителя в процессе внеучебной деятельности : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01/ Лесина Татьяна Владимировна. – Иркутск, 2007. – 200 с.

5. Маслоу А. Самоактуализация личности и образование / Абрахам Маслоу. – К. ; Донецк : Ин-т психологии, 1994. – С. 34–57.

6. Прокопова О. С. Система професійного самовдосконалення вчителя хімії середньої школи : автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 – "Теорія і методика професійної освіти" / О. С. Прокопова. – К. : 2003. – 24 с.

7. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / Карл Роджерс. – М. : Медицина, 1994. – 356 с.

8. Сущенко Л. О. Науково-педагогічний супровід професійного зростання освітян: теорія і практика: монографія / Лариса Олександрівна Сущенко. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – 148 с.

9. Шаповалова І. В. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до професійного самовдосконалення у вищих навчальних закладах : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Шаповалова Ірина Володимирівна. – Запоріжжя, 2016. – 267 с.

10. Яблонська Т. М. Психолого-педагогічні умови активізації самовдосконалення особистості // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка. – К. : “ДП Інформаційно-аналітичне агентство”, 2015. – Том X. – Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Вип. 27. – С. 712–721.